

12. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: Наказ МОЗ України від 29.03.2006 р. № 179. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>.

13. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

14. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

МІЛОВСЬКА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник відділу проблем
приватного права

*(Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака*

*Національної академії
правових наук України)*

УДК 347.764(477)

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН

У науковій статті визначено та охарактеризовано структурні елементи механізму правового регулювання договірних відносин у сфері страхування як сукупності правових засобів, способів та форм, за допомогою яких відбувається впорядкування відносин із надання страхових послуг. Здійснено аналіз наявних у сучасній юридичній науці підходів до визначення елементів механізму правового регулювання, а також особливостей упорядкування страхових правовідносин як на нормативному, так і на індивідуальному рівнях.

Ключові слова: механізм правового регулювання, структура механізму, договірні страхові відносини, норма права, договір страхування, страховик, страхувальник, юридичні факти, цивільні права та обов'язки, захист прав та інтересів.

В научной статье определены и охарактеризованы структурные элементы механизма правового регулирования договорных отношений в сфере страхования как совокупности правовых средств, способов и форм, с помощью которых происходит упорядочение отношений по предоставлению страховых услуг. Осуществлен анализ существующих в современной юридической науке подходов к определению элементов механизма правового регулирования, а также особенностей упорядочения страховых правоотношений как на нормативном, так и на индивидуальном уровнях.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, структура механизма, договорные страховые отношения, норма права, договор страхования, страховщик, страхователь, юридические факты, гражданские права и обязанности, защита прав и интересов.

In the scientific article, structural elements of the mechanism of legal regulation of contractual relations in the sphere of insurance are defined and characterized, as a combination of legal means, methods and forms through which ordering of relations for the provision of insurance services takes place. The analysis of approaches to the definition of elements of the mechanism of legal regulation existing in modern legal science, as well as peculiarities of the regulation of insurance legal relations at both normative and individual levels are carried out.

Key words: *mechanism of legal regulation, structure of the mechanism, insurance contractual relations, legal norm, insurance contract, insurer, insured, legal facts, civil rights and duties, protection of rights and interests.*

Вступ. Нормативна урегульованість страхових відносин досягається не лише завдяки існуванню самої норми у цивільному законодавстві чи передбаченням конкретного договір-ного положення сторонами, а, насамперед, завдяки функціонуванню певного інструментарію (елементів механізму правового регулювання), який втілює ці норми в життя, пов'язує між собою норму цивільного права та стан правопорядку в страхових відносинах і свідчить про можливість застосування концепції механізму правового регулювання до страхових правовідносин.

Механізм цивільно-правового регулювання виконує функцію обслуговування, забезпечення реалізації власне процесу правового регулювання цивільних відносин, приводить його «до руху» [1, с. 109]. Тому ефективність правового регулювання договірних страхових відносин повною мірою зумовлюється ефективністю механізму правового регулювання та власне елементів, що його утворюють.

Питання механізму правового регулювання приватних правовідносин та його вихідних засад давно є предметом досліджень у правовій науці, але й досі не втратило своєї актуальності. Важливі аспекти зазначеної проблематики висвітлені в працях таких вчених, як С.С. Алексєєва, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, С.О. Погрібного, В.Н. Протасова, С.О. Сільченка, Н.В. Федорченко та інших, однак комплексні дослідження механізму правового регулювання саме договірних страхових відносин та його структурних елементів нині в науковій літературі відсутні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення структурних елементів механізму правового регулювання договірних відносин у сфері страхування та їх характеристика з метою забезпечення ефективного правового регулювання страхових відносин.

Результати дослідження. У правовій науці щодо механізму правового регулювання склались такі підходи: 1) взята в єдності сукупність правових засобів якими забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [2, с. 30]; 2) сукупність елементів, зв'язків і динамічних закономірностей, необхідних та достатніх для врегулювання одного елементарного акту поведінки [3, с. 71]; 3) послідовний ланцюг зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні правовідносини – юридичний факт – права та обов'язки учасників цивільних правовідносин – реалізація прав та виконання обов'язків – а, за необхідності, захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу [4].

Механізм цивільно-правового регулювання – це упорядкована система правових інститутів, які закріплюють змогу одних учасників правовідносин оцінити свою діяльність при здійсненні своїх прав та охоронюваних законом інтересів, а інших – утримуватися від свавільного втручання [5, с. 223].

Напрацювання теоретиків права надали змогу виділити такі особливості механізму правового регулювання: а) є складовою частиною соціального регулювання; б) є певною системою взаємодіючих між собою елементів, серед яких виділяють правові засоби (норми, суб'єктивні права та юридичні обов'язки тощо), способи (дозволи, заборони і зобов'язання) та форми (дотримання, виконання і використання); в) забезпечує регулювання суспільних відносин; г) має цілеспрямований та результативний характер [6, с. 305]; г) визначає ступінь

ефективності правового регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм.

Таким чином, механізм правового регулювання договірних страхових відносин – це сукупність правових засобів, способів та форм, за допомогою яких відбувається впорядкування відносин із надання страхових послуг, матеріалізується їх ідеальна модель, яка закладена в нормах права та положеннях договору, і з якими пов'язується виникнення у конкретних учасників страхових відносин прав та обов'язків.

Важливе значення має встановлення структурних елементів механізму правового регулювання страхових відносин. Структура механізму цивільно-правового регулювання правовідносин забезпечує втілення ідеальної моделі норми права у дійсність як результату і мети такого врегулювання [5, с. 223]. Її елементи можуть проявлятися за умови надання їм чіткої та стабільної правової форми – певного загального чи спеціального інституту права. Так, С.С. Алексєєв структурними елементами механізму правового регулювання називає: а) юридичні норми; б) правовідносини, а саме: суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників таких відносин; в) акти реалізації прав та обов'язків; г) індивідуальні приписи та акти застосування права [7, с. 364–365].

На думку С.П. Мавріна, механізм правового регулювання складається з правових засобів, які: а) впливають на суб'єктів права; б) забезпечують дію права; в) забезпечують реалізацію норм права; г) забезпечують належну поведінку суб'єктів права [8, с. 214]. Досліджуючи механізм правового регулювання відносин у сфері соціального страхування, С.О. Сільченко виділяє такі його елементи, як норми права, юридичні факти (фактичні склади), правовідносини, акти реалізації (застосування, виконання) прав і обов'язків, охоронні правозастосовні факти, заходи захисту, інші юридичні прийоми і конструкції [9, с. 295].

Загалом сучасна юридична наука характеризується наявністю двох підходів до визначення елементів механізму правового регулювання, а саме: широкого, що характеризується наявністю сукупності елементів, які беруть участь у впорядкуванні суспільних відносин (норми права, нормативно-правовий акт, юридичні факти, правовідносини, тлумачення, реалізація права, законність, правосвідомість, правова культура, правомірна поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність), та вузького, який включає лише елементи, які становлять основу регулятивної функції права (норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізація права, законність) [10, с. 307–308].

З огляду на вузький підхід до елементної будови механізму правового регулювання, кожен з елементів якої виконує специфічну функцію у задоволенні інтересів суб'єктів, враховуючи запропоновану в науці цивільного права структуру елементів механізму правового регулювання договірних відносин, до системи елементів механізму правового регулювання страхових відносин, на нашу думку, з певним ступенем умовності належать: а) норми цивільного права або створювані учасниками страхових відносин договірні правила; б) юридичні факти та юридичні умови (відрізняються від перших за своєю сутністю і правовою природою); в) виникнення прав та обов'язків (правовідносини) учасників страхових відносин; г) реалізація норм права, а також суб'єктивних цивільних прав та обов'язків (програма поведінки учасників страхових правовідносин, закладена в правових нормах та визначена волею страховика та страхувальника у вигляді суб'єктивних прав та обов'язків); д) захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників страхових відносин за умови їх порушення (механізм правового регулювання договірних страхових відносин доповнюється цим елементом лише в тому разі, якщо має місце порушення учасниками страхових правовідносин взятих обов'язків).

Отже, *першим елементом механізму правового регулювання страхових відносин* є нормативна основа такого регулювання, тобто створювані державою норми права (гл. 67 ЦК, § 2 гл. 35 ГК України, Закон України «Про страхування») або створювані учасниками страхових відносин договірні умови, на базі яких і здійснюється упорядкування відносин між ними.

Нормативна основа механізму правового регулювання встановлює можливий варіант поведінки (активної чи пасивної), визначає суб'єктивні права та можливості реалізувати охоронюваний законом інтерес, так і необхідний варіант поведінки – юридичні обов'язки. Завдання норми права в механізмі правового регулювання страхових відносин полягає в тому, щоб: а) визначити загальне коло учасників страхових правовідносин; б) встановити зміст страхових відносин (зміст поведінки суб'єкта), а також об'єкти страхових правовідносин; в) визначити гіпотезу чи обставини, за яких варто керуватися цим правилом поведінки; г) розкрити саме правило поведінки (диспозиція) вказівкою на права і обов'язки учасників страхових відносин, що регулюються, характер їх зв'язку між собою, а також державно-примусові заходи, що можуть бути застосовані у разі невиконання юридичних обов'язків.

Однак, крім нормативного-правового підходу до регулювання страхових відносин, для цивільного законодавства характерними є диспозитивні засади такого регулювання. Вони знаходять свій вираз у законодавчій змозі суб'єктів приватних відносин врегулювати свою поведінку у договорі шляхом відступу від положень актів цивільного законодавства чи навіть врегулювати свої відносини, які не врегульовані цими актами. Так, відносини, що виникають між особами, зацікавленими у страхуванні свого життя, майна, відповідальності та інших майнових інтересів, що не суперечать чинному законодавству України (страхувальниками), з одного боку, та особами, які здійснюють страхування (страховиками), з іншого, опосередковуються договорами страхування. Наявність індивідуального регулювання як складової частини досліджуваного механізму ґрунтується, передусім, на диспозитивності методу цивільно-правового регулювання [11, с. 22].

Отже, страхові правовідносини упорядковуються як на нормативному, так і на індивідуальному рівнях. При цьому договірне регулювання за своїм впливом на страхові відносини є ширшим ніж нормативне, оскільки спрямоване на їх організацію та формування. Тому договори страхування виступають тією унікальною соціально-правовою конструкцією приватного права, яка зумовлює його специфіку й одночасно надає учасникам страхових відносин якнайширшу свободу дій, але у визначених правом межах.

Другим елементом механізму правового регулювання страхових правовідносин є юридичні факти. Як зазначає Н.С. Кузнєцова, юридичні факти є важливою складовою частиною механізму цивільно-правового регулювання, оскільки саме через них здійснюється переведення загальнообов'язкових правил поведінки з нормативної площини у сферу конкретних суспільних відносин, саме вони «запускають» процес реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, створюючи правовідносини [12, с. 46].

Досліджуючи місце юридичних фактів у механізмі правового регулювання страхових відносин, варто вказати на істотну їх ознаку – системність. Оскільки одиничний юридичний факт не може слугувати підставою існування страхових правовідносин, юридичні факти у зазначеній сфері правового регулювання мають розглядатися як комплекс різних за характером явищ, взаємодія яких призводить до руху страхових правовідносин (прав та обов'язків їх суб'єктів) [13, с. 225]. Дійсно, страховим правовідносинам, з огляду на свою специфіку, притаманний високий ступінь організованості та єдності, що передбачає також наявність специфічних зв'язків, які можуть виникнути тільки в результаті поєднання фактичних обставин, що мають юридичне значення, в єдину систему. При цьому конкретна фактична обставина отримує значення юридичного факту за умови її здатності приведення в рух іншого елемента правового механізму, що визначає його функціональне призначення (наприклад, укладення договору страхування, сплата страхових внесків, настання страхового випадку тощо).

За теорією права юридичними фактами можуть бути як дії, так і події (порівняні чи абсолютні) [14, с. 233]. Проте варто зазначити, що настання тієї чи іншої події не обов'язково матиме певні правові наслідки. Подія матиме юридичне значення для появи та функціонування страхових правовідносин лише після визнання її юридично значимою суб'єктом права. Тобто у тих випадках, коли процес правового регулювання викликаний подіями, останні залишаються лише матеріальними умовами, не входячи у такому вигляді в юридичний

факт. Отже, підставою трансформації страхових правовідносин є юридичні факти, представлені саме вольовими актами суб'єктів права.

Схожі на юридичні факти, але відрізняються від останніх за своєю сутністю і правовою природою, так звані **юридичні умови** – обставини, що внаслідок припису цивільно-правової норми мають певне значення для виникнення, зміни цивільних правовідносин, але безпосередньо не породжують їх, не тягнуть за собою трансформацій та не припиняють правові відносини [15, с. 19]. Прикладом юридичних умов може виступати договірна відповідальність страховика за порушення умов договору страхування. Так, у разі несплати страховиком страхувальникові або іншій особі страхової виплати страховик зобов'язаний сплатити неустойку в розмірі, встановленому договором або законом (ст. 992 ЦК України); підставою виникнення правовідносин із відшкодування збитків (договірної відповідальності страховика) є невиконання умов договору страхування, а умовами – протиправність поведінки страховика, шкода, причинно-наслідковий зв'язок, вина.

Отже, юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових правовідносин – це конкретні життєві обставини, які, з огляду на норми права, слугують підставою появи та функціонування страхових правовідносин, а також конкретизації суб'єктивних прав і обов'язків учасників цих відносин.

Третім елементом механізму правового регулювання договірних страхових відносин є комплекс цивільних прав та обов'язків страховика та страхувальника як учасників відповідних правовідносин, що виникають на підставі норм цивільного права у зв'язку з появою (настанням) передбаченого ними юридичного факту. Ці права та обов'язки становлять юридичний зміст страхових правовідносин, який є підґрунтям для їх фактичного змісту – поведінкових актів учасників цих правовідносин зі здійснення їх суб'єктивних цивільних прав та виконання юридичних обов'язків.

Законодавець у ЦК України встановив, що цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки, а так само з інших юридичних фактів (ч. 1 та 2 ст. 11 ЦК України). Суб'єктивне цивільне право, своєю чергою, надає правомочній особі три можливості: по-перше, можливість здійснювати певні позитивні дії, що безпосередньо пов'язані зі здійсненням свого права; по-друге, можливість вимагати певної поведінки безпосередньо від зобов'язаної особи; по-третє, можливість звернутися до суду з вимогою примусити зобов'язану особу до виконання своїх обов'язків або захистити право від його порушення зі сторони інших осіб [16, с. 25].

Четвертим елементом механізму правового регулювання договірних страхових відносин виступає реалізація норм права, а також суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. ЦК, а саме ч. 1 ст. 12, вказує на можливість вільного та на власний розсуд здійснення цивільного права. Це означає, що всі питання, пов'язані з використанням суб'єктивних прав, включаючи обсяг і способи їх реалізації, вирішуються правомочними особами на їх власний розсуд.

Останнім часом у багатьох наукових працях використовується поняття як «реалізація», так і «здійснення». При цьому науковці, як правило, обмежуються лише дослідженням змісту норм права, що регулюють відповідні відносини, без з'ясування сутності цих понять. Приєднуємось до позиції Р.О. Стефанчука, на думку якого, поняття «здійснення» має стосуватись суб'єктивних цивільних прав, тоді як поняття «реалізація» стосується правомочностей як складових частин суб'єктивного цивільного права [17, с. 144].

Здійснення цивільних прав та виконання обов'язків полягає у вольовій поведінці учасників страхових відносин відповідно до тих ідеальних моделей, які закладені в договірних положеннях або законодавчих нормах. І якщо ця поведінка повністю відповідає нормі, може йтися про врегульованість конкретного цивільного відношення нормами цивільного права. Водночас урегульованість невизначеної кількості однорідних, типових цивільних правовідносин свідчить про впорядкованість відповідних суспільних відносин, отже, і про досягнення мети їх правового регулювання [18, с. 5]. З огляду на це, можна стверджувати, що названі

вище елементи механізму правового регулювання договірних страхових відносин є щоразу обов'язковими.

Однак в окремих випадках механізм правового регулювання договірних страхових відносин доповнюється додатковим елементом – захистом суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників страхових відносин за умови їх порушення, зокрема, невиконання або неналежного виконання умов договору страхування. У такому разі має місце викривлення мети, закладеної в нормі цивільного права, відхилення від положень цієї норми. Саме тому для вирівнювання регуляторного процесу, спрямування його до поставленої мети підключається цей елемент механізму. Тобто основною функцією цього елемента механізму правового регулювання, на нашу думку, є нівелювання відхилень у процесі досягнення мети правового регулювання договірних страхових відносин.

Висновки. Отже, саме через механізм правового регулювання матеріалізується ідеальна модель страхових відносин, яка закладена в нормі, що його регулює. В єдиному механізмі правового регулювання страхових відносин договір виконує функцію юридичного факту, з яким пов'язується виникнення у конкретних учасників страхових відносин прав та обов'язків, а також який виступає ключовим елементом стадії реалізації норм права, суб'єктивних прав та обов'язків.

Елементами механізму правового регулювання договірних страхових відносин є: а) норми цивільного права або створювані учасниками страхових відносин договірні положення; б) юридичні факти та юридичні умови; в) виникнення прав та обов'язків учасників договірних страхових відносин; г) реалізація норм права, а також суб'єктивних цивільних прав та обов'язків; г) захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників договірних страхових відносин за умови їх порушення.

Список використаних джерел:

1. Мазур В.В. Механізм цивільно-правового регулювання: теоретико-методологічний аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Випуск 36. Том 1. С. 109–113.
2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит. 1966. 187 с.
3. Протасов В.Н. Что и как регулирует право. Учеб. пособие. М.: Юристъ, 1995. 95 с.
4. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. К.: Правова єдність, 2009. 304 с.
5. Про українське право / За ред. проф. І. Безклубого. К., 2013. 367 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 305.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: «Статут», 1999.
8. Маврин С.П. О роли метода правового регулирования в структурировании и развитии позитивного права. Правоведение. 2003. № 1. С. 214–216.
9. Сільченко С.О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти. Юридичні і політичні науки. Держава і право. Випуск 56. С. 295.
10. Цивільне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / За ред. Я.М. Шевченко. Т. 2: Особлива частина. К.: Ін Юре, 2003.
11. Яроцький В.Л. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання. Право України. 2010. № 12. С. 22.
12. Кузнєцова Н.С. Вдосконалення механізму правового регулювання цивільних відносин в Україні. Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті В.П. Маслова, 25 лютого 2011 р. Харків, 2011. С. 46.
13. Шапенко Л. Юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових відносин. EVROPSKÝ POLITICKÝ A PŘÁVNÍ DISKURZ. 2017. Volume 4 Issue 2. С. 222–227.

14. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник. К.: Ваіте, 2015.
15. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання четверте, перероблене та доповнене. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008.
16. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: монографія / За заг. ред. академіка НАПрН України В.В. Луця. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011.
17. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Хмельницький: Вид. Хмельницького ун-ту управління та права, 2007.
18. Погрібний С.О. Структура механізму досягнення мети правового регулювання цивільних відносин. Підприємство, господарство і право. 2006. № 9.

ПЛЄВА В. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
і процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

МАЗУР В. В.,

кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри цивільного права
і процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.15/.17

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ» І «ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ» ЗА ЦИВІЛЬНИМ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В статті здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства щодо встановлення факту смерті особи та оголошення її померлою.

Ключові слова: цивільне законодавство, цивільно-процесуальне законодавство, оголошення особи померлою, встановлення факту смерті особи.

В статье проведен сравнительно-правовой анализ законодательства, что касается установления факта смерти лица и объявления ее умершим.

Ключевые слова: гражданское законодательство, гражданско-процесуальное законодательство, объявления лица умершим, установления факта смерти лица.

The article deals with the comparative legal analysis of legislation on the establishment of the fact of death of a person and the announcement of her death.

Key words: civil law, civil procedural law, announcement of dead person, establishing the fact of death of a person.

